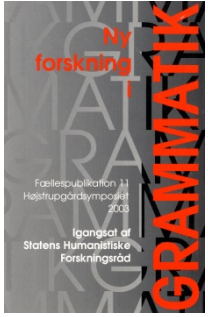

Ny Forskning i Grammatik

Titel:	Spatialpartiklen mellem periferi og centrum Om spatialpartikler og spatial kodning på dansk og italiensk	
Forfatter:	Hanne Jansen	
Kilde:	B. Lihn Jensen, I. Korzen og H. Høeg Müller (red.). <i>Ny Forskning i Grammatik</i> 11, 2004, s. 121-140	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive	

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2004

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af *Ny Forskning i Grammatik* (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Spatialpartiklen mellem periferi og centrum

Om spatialpartikler og spatial kodning på dansk og italiensk

Hanne Jansen

1. Indledning

Jeg vil i denne artikel gå videre med begrebet **spatialpartikler** præsenteret på Sandbjergsymposiet 2001, jf. Jansen (2002). Mit ærinde i 2001 var en revurdering af den traditionelle opdeling mellem præpositioner og lokative adverbier (*på, i, under, over / op, ned, frem, tilbage*), en problematisk opdeling såvel inden for de enkelte sprog som komparativt. Jeg vil nedenfor først resumere de fællestræk der efter min mening gør det hensigtsmæssigt at samle de to klasser under betegnelsen "spatialpartikler", og dernæst opridse de mest markante forskelle mellem italiensk og dansk i brugen af spatialpartikler.

I nærværende artikel vil jeg især se på spatialpartiklernes ofte uklare syntaktiske status i sætningen. Jeg vil tage udgangspunkt i den typologiske skelnen, som gruppen *Linguistisk Oversættelse*, jf. Korzen & Lundquist (2003), fremsætter mellem **endocentriske sprog** (som fx germanske, hvor verberne, sætningens centrum, leksikaliseres mere specifikt end substantiverne) og **exocentriske sprog** (som fx romanske, hvor det er substantiverne, sætningens periferi, der udviser den mest specifikke leksikalisering), og diskutere spatialpartiklernes placering i forhold til denne skelnen.

I Korzen & Lundquist (2003) opstilles den hypotese at den mere monosemiske leksikalisering af hhv. substantiver og verber skal ses i sammenhæng med en tendens hos sprogbrugerne til at fokusere på hhv. entiteter og relationer. Kan man for spatialpartiklernes vedkommende

finde en lignende sammenhæng mellem forskelle i leksikalisering-mønstre og forskelle i fokus i den sproglige kodning? Vha. eksempler fra italienske og danske romaner og respektive oversættelser, vil jeg undersøge kodningen af spatiale relationer og den vægt den har på de to sprog.

2. Fællestræk for præpositioner og lokative adverbier

Som argumenter for en samlet beskrivelse under betegnelsen "spatial-partikler" kan følgende fællestræk nævnes:

- Såvel præpositioner som lokative adverbier har typisk en beskeden størrelse (jf. *particula* = lille del). Det giver dem en særlig fleksibilitet, både syntaktisk, mht. til placering og kombination med andre led i sætningen, og morfologisk, idet de meget hyppigt indgår som komponenter (især ved præfigering) i forskellige former for nydannelser med verber og substantiver, samt indbyrdes (se nedenfor).
- I semantisk/kognitiv henseende angiver såvel præpositioner som lokative adverbier alle i deres kernebetydning spatiale relationer mellem to eller flere entiteter (genstande eller rum). I kognitiv grammatik repræsenteres denne betydning grafisk som en relation mellem en **trajector** og et **landmark**.
- Det syntaktiske kriterium, +/– styrelse, som traditionelt anvendes for at holde de to klasser adskilt (præpositioner kræver styrelse, adverbier gør ikke), er i en lang række tilfælde ubrugeligt, eller i bedste fald ikke særligt relevant. Dels ser man hyppigt samme leksem brugt såvel med som uden styrelse, uden at betydning og en lang række syntaktiske kombinationsmuligheder ændres særskilt (*hun sprang i vandet; hun sprang i; han løb over vejen; han løb over*); dels er det ofte muligt, ved på forskellig vis at kombinere medlemmer fra de to klasser, enten at gøre plads til en styrelse (*han går ind + i huset; katten hopper op + på bordet*), eller omvendt at udelade styrelsen (*de bor under os; de bor nedenunder; han flød på vandet; han flød ovenpå; han lagde papiret under bogen; han lagde papiret indunder*).

- Såvel præpositioner som lokative adverbier har den grundlæggende funktion at “relatere”, hvilket gør dem til informationsmæssigt og prædikationsmæssigt centrale dele i sætningen, ofte mere centrale end sætningens verbum; jf. bl.a. “absolut brug” (især udbredt på dansk) hvor partiklerne med og uden styrelse så at sige erstatter verbet (*hatten på, ind i bilen og væk var han; i seng med dig*), samt kombinationen med modalverber alene (*han ville i byen; hun skulle op nu*).

Disse semantiske, syntaktiske og størrelsesmæssige fællestræk er grundlaget for at samle de to klasser under betegnelsen “spatialpartikler”. Denne brede kategori tager højde for de mange tilfælde af “multiple class membership” – jf. Croft (2001: 36-40), der bl.a. taler om “lack of exclusive partitioning of lexical items” – samt overlapninger og glidende overgange som vi finder mellem præpositioner og lokative adverbier på mange sprog. Der er tale om en kategori med en fælles semantisk grundkerne (det spatiale), og hvis syntaktiske variation kan ses som et kontinuum gående fra kravet om styrelse til kravet om ingen styrelse¹ – en variation mere på linie med den vi finder i klassen af verber (jf. trækket transitiv/intransitiv) end i den på alle måder heterogene traditionelle klasse af adverbier.

3. Forskelle i italiensk og dansk brug af spatialpartikler

De nævnte paralleller mellem de to ordklasser gælder overordnet for både dansk og italiensk. Ikke desto mindre er parallellerne mere iøjnefaldende på dansk end på italiensk, hvilket skyldes forskelle dels i inventar/leksikon, dels i konstruktionsmuligheder.

Jeg vil starte med at se på forskelle i leksikon/inventar.

Selvom Brøndals definition af præpositioner på mange måder er uforenelig med min samlede beskrivelse af spatialpartikler², vil jeg i kontrastivt

-
1. Jf. Croft (2001: 5): “a patterned variation of constructions”, og (ibid: 6): “a syntactic space in which there is a continuum of construction types in morphosyntactic terms.”
 2. Dog påpeger Brøndal såvel synonymiske, syntaktiske og sproghistoriske fællestræk mellem præpositioner og stedsadverbier, som betegnes “relatorpartikler” eller “situativer”.

øjemed anføre hans indkredsning af hhv. 18 “ægte” præpositioner på dansk og kun 10 på italiensk, jf. Brøndal (1940: VIII. Appendix). Det interessante – uden at jeg vil komme ind på kriterierne for denne indkredsning – er at af disse 10 anfører moderne italienske grammatikere som regel 9 som “preposizioni proprie” (dvs. *di, a, da, in, con, su, per, tra/fra*, men ikke *contra*³). De 18 “ægte” danske præpositioner (*af, til, fra, i, med, på, for, mellem, gennem, ad, mod, om, efter, uden, ved, hos, over, under*) svarer også i vid udstrækning til de præpositioner som i gængse danske grammatikere betegnes som de mest almindelige. Nogle af de “ægte” danske præpositioner, som vi ikke finder blandt de italienske “preposizioni proprie”, har en semantisk ækvivalent i klassen af “preposizioni improprie”, fx *over/sopra, under/sotto, uden/senza*. Andre har ingen umiddelbar pendant og vil, i alternation med de øvrige, give en større semantisk detaljeringsgrad: fx *hos, ved, om* og *ad*, ofte oversat med de langt mere generiske *da, di* og *per*, hvorved en række betydningsnuancer går tabt. En del af disse betydningsnuancer vil naturligvis på italiensk kunne udtrykkes ved hjælp af de ofte mere specifikke “preposizioni improprie”, eller forskellige former for sammensatte præpositioner, men der er her tale om langt mindre frekvente og ofte mindre “fasttømrede” udtryk. Den spatiale semantik er således for en stor del af de italienske leksemer mindre specifik end på dansk. Det er særligt markant, hvis man sammenligner fx *af* og *di*: *di* har praktisk talt helt mistet sin spatiale betydning og fungerer som indholdstom “universal”-forbinder (hvilket gør at man ved oversættelse fra italiensk til dansk kun i ringe omfang kan gengive “direkte” med *af*, men må ty til mere specifikke præpositioner, omskrive med genitiv-s, eller endda indføre verbal etc.). Selvom *af* nok er den mest generiske af de danske præpositioner, så er den snævrere i sin brug, og dens spatiale betydning er i en lang række tilfælde bevaret: jf. *stige af (bussen/toget); tage gryden af (blusset); tage hatten af; af med dig*, etc.

Et andet argument for påstanden om danske spatialpartiklers specificitet, er eksistensen af et egentlig bøjningsmønster for en række af de spatialpartikler der traditionelt betegnes lokative adverbier. Disse vil ved tilføjelse af endelsen *-e* ændre betydning fra telisk/dynamisk til

3. I moderne italiensk er *contra* erstattet af *contro*, der til gengæld klassificeres som “preposizione impropria”.

atelisk/statisk, jf. fx *ud/ude, ind/inde, op/oppe, ned/nede, over/ovre, om/omme, frem/fremme; hen/henne*. Den (ikke ringe) betydningsforskel der ligger i brugen af hhv. *ind* og *inde* i fx følgende sætninger: *han går ind i haven* og *han går inde i haven*, vil på italiensk kun kunne gengives ved en diversifikation af verberne: *entra nel giardino* og *cammina nel giardino*.

Det tredje punkt i forbindelse med leksikaliseringmønstrene på de to sprog angår spatialpartiklernes indbyrdes kombinatorik. Som nævnt ovenfor vil spatialpartiklerne ofte optræde i forbindelse med hinanden og på den måde yderligere nuancere den spatiale relation. Sammenstillingen kan resultere i et selvstændigt leksem eller i en mere eller mindre fasttømret flerordsstørrelse (på dansk vil samme kombination ofte optræde som det ene eller det andet alt efter +/- styrelse: *han gik bag om huset; han gik bagom* – en alterneren der forekommer temmelig vilkårlig). Såvel de egentlige udvidelser af inventaret (sanktioneret ved indføjelse i ordbog), som de mere frie syntaktiske forbindelser finder man på en række indoeuropæiske sprog (ikke et særkende for engelsk, som Talmy (1985: 105) ellers fremhæver), også på både dansk og italiensk (*ind ad, op på, fuori da, dentro a*). Forskellen er at muligheden for sammenstilling – og dermed for forskellige former for yderligere specificering – i ekstrem grad udnyttes på dansk⁴. Vi ser således en række egentlige leksemer eller faste flerordstørrelser (jf. *bag+ved, bag+om, bag+ud, bag+på, bag+i, bag+til, bag+fra, bag+efter, bag+over, til+bage*), samt en række kombinationer som uden at være leksikaliserede, er så frekvente at de næsten har status af kollokationer (jf. fx *ind/inde bag, ud/ude bag, om/omme bag, ned/nede bag*). De mange nuancer der således på dansk kan udtrykkes omkring den spatiale relation, er ofte svære at gengive på italiensk. Kun i enkelte tilfælde findes ækvivalente sammenstillinger, andre gange udtrykkes betydningsforskellen gennem verbet, og i mange tilfælde går den tabt, jf. de følgende tilfælde:

han er bag huset
han er bagved
den er bagpå

sta dietro la casa
sta dietro
sta dietro

4. Allan, Holmes & Lundskær-Nielsen (1995: 340): "There are particularly many compound adverbs in Danish which are formed from a simple adverb [...] and a preposition or another adverb, the first element nearly always being an adverb."

<i>den er bagi</i>	<i>sta dietro</i>
<i>den er bagtil</i>	<i>sta dietro</i>
<i>han går bagom</i>	<i>passa dietro</i>
<i>han går tilbage</i>	<i>torna indietro</i>
<i>han falder bagover</i>	<i>cade all'indietro</i>
<i>han kommer bagfra</i>	<i>arriva da dietro</i>
<i>han er bagud</i>	<i>è indietro</i>
<i>han er bagefter</i>	<i>è indietro</i>
<i>han går ind/inde bag huset</i>	<i>va/cammina dietro la casa</i>
<i>han går ud/ude bag huset</i>	<i>va/cammina dietro la casa</i>
<i>han går om/omme bag huset</i>	<i>va/cammina dietro la casa</i>

Jeg vil nu gå over til de mest markante forskelle vedr. spatialpartiklernes konstruktionsmulighederne på de to sprog. Uanset sprog har spatialpartiklerne en særlig status i forhold til verbet. Deres iboende relationelle egenskaber giver mulighed for at gå i verbets sted (altså en paradigmatiske relation), men som nævnt sker dette oftere på dansk, skønt det ikke strukturelt er udelukket på italiensk (*mani in alto!*; *giù le mani dal banco!*; *a tavola!*; *fuori!*). Samtidig indgår spatialpartiklerne også tætte syntagmatiske forbindelser med verbet, fra konstruktioner hvor spatialpartikel + styrelse knytter sig til verbet som indirekte objekt (*stirre på nogen*, *hive i noget*), til egentlig analytiske verbalforbindelser, de såkaldte **phrasal verbs** – eller “verbi sintagmatici”, jf. Simone (1996).

Omkring disse sidste, især i forbindelse med bevægelsesverber, er forskellen mellem dansk og italiensk brug af spatialpartikler særlig markant. I henhold til Talmys typologisering er dansk, som de andre germanske sprog, et **satellite framed language**, dvs. et sprog, hvor bevægelsens retning (PATH) typisk udtrykkes gennem partiklen, mens bevægelsens måde (MANNER) udtrykkes i selve verbet, jf. *løbe/liste ind, ud, op, ned*. De romanske sprog, og derunder italiensk, defineres derimod som **verb framed languages**, dvs. sprog hvor retningen for bevægelsen typisk udtrykkes i verbalroden, mens måden ekspliciteres ved en tilføjelse, jf. *entrare, uscire, salire, scendere di corsa/in punta di piedi*. Dog må lige indskydes at netop den analytiske form – bevægelsesverb + partikel – rent faktisk synes at være i udbredelse på italiensk, vel at mærke i uformelt/talt sprog (jf. Jansen under udgivelse). Konstruktionen, som

altså ikke passer ind i Talmys typologisering, fungerer som et alternativ (betinget af såvel register som medium) til den normative syntetiske form, der stadig klart dominerer skriftsproget og mere formel sprogbrug (jf. de litterære eksempler nedenfor)⁵. Italiensk er altså ikke et 100% **verb framed language**, men typologiseringen gælder dog stadig overordnet, hvilket medfører at partikler anvendes langt hyppigere på dansk – ikke mindst fordi bevægelsesverber er helt centrale byggeklodser i sproget. Dertil kommer at ikke kun bevægelsesverber, men også en række andre verber (ofte betegnende fysisk aktivitet, men ikke nødvendigvis) kombineres med partikel i analytiske konstruktioner af mere eller mindre idiomatisk karakter, jf. *synge for, takke af, tage på, klappe i, sige fra, spise op, vaske op, rydde op, købe ind, melde ud, sige frem*. På italiensk begrænser den analytiske konstruktion sig overvejende til bevægelsesverber og langt færre partikler kan bruges (helt primært *fuori, dentro, su, giù, davanti, indietro* og *via*).

Den anden type forbindelser, hvor spatialpartikel + styrelse står som indirekte objekt, findes på begge sprog, men er igen en mulighed der udnyttes langt hyppigere på dansk. En stribe danske verber kan konstrueres både med direkte og indirekte objekt, dvs. transitivt og intransitivt – fx *skyde /på/ noget; se /på/ noget; læse /i/ noget; skære /i/ noget; trække /i/ noget; gribe /i/ noget* – med konsekvenser for verbalhandlingens semantik⁶.

-
5. Ved siden af disse to konstruktioner, den syntetiske og den analytiske, råder italiensk også over en tredje form, en blandingsform, eller pleonastisk form, hvor retningen udtrykkes både i verbet og i partiklen:

<i>entrare</i>	<i>andare dentro</i>	<i>entrare dentro</i>
<i>uscire</i>	<i>andare fuori</i>	<i>uscire fuori</i>
<i>salire</i>	<i>andare su</i>	<i>salire su</i>
<i>scendere</i>	<i>andare giù</i>	<i>scendere giù</i>

6. Jf. Durst-Andersen & Herslund (1996), der overordnet skelner mellem trækket "action" for transitive konstruktioner og trækket "activity" for intransitive konstruktioner, dvs. hvor relationen mellem verbalet (og dets subjekt) og objektet så at sige medieres af spatialpartiklen. Jf. Engberg-Petersen et al. (1996: xi): "Comparing extensively with other languages, they [forfatterne] then proceed to demonstrate how, among the mechanisms that affect the relatively unspecified meaning of Danish verb stems, detransitivization devices seem to constitute a preferred strategy."

4. Spatialpartiklen i forhold til dikotomien endocentrisk/exocentrisk

I sidste publikation fra gruppen omkring *Linguistisk oversættelse* skelnes mellem endocentriske og eksocentriske sprog (jf. Korzen & Lundquist 2003: 20):

De germanske sprog bruger ret præcise verber mens deres substantiver i forhold til de romanske fremtræder som underspecificerede og upræcise. Man kan derfor sige at de præcise informationer i den germanske sætning findes i sætningens centrum, verbalet, og man kan derfor kalde disse sprog endocentriske (*endo* 'inden i' + 'centrum').

De romanske sprog derimod betjener sig af abstrakte verber og præcise substantiver. Den mest præcise information lokaliseres i substantiverne, ikke i sætningens centrum, verbalet, hvorfor vi kan kalde dem exocentriske (*exo* 'uden for' + 'centrum').

Korzen (1998: 13) siger at "leksikon er bestemmende for vores måde at 'se verden' på", og det fremføres også i Korzen & Lundquist (2003), at den mere specifikke leksikalisering af substantiver på de romanske sprog vil resultere i mere fokus på entiteter på de pågældende sprog, og omvendt at den mere specifikke leksikalisering af verber på de germanske sprog vil resultere i mere fokus på relationer.

Inspireret af disse overvejelser er der to spørgsmål jeg vil diskutere i forbindelse med mine spatialpartikler: 1) Hvordan placerer spatialpartiklerne sig i forhold til sætningens centrum og periferi? 2) Er der nogen sammenhæng mellem spatialpartiklernes leksikalisering på de to sprog og graden af hhv. danske og italienske sprogbrugerens fokus på den spatiale dimension?

5. Spatialpartiklens placering i forhold til centrum og periferi

Spatialpartiklernes placering i forhold til sætningens centrum og periferi, i forhold til substantiver og verber, volder særlige problemer, jf. følgende skemaer, som med et typisk eksempel på leksikalisering af bevægelsesverber på et **satellite-framed language** som dansk og et **verb-framed language** som italiensk, angiver to muligheder:

	Periferi	Centrum	Periferi
Endocentrisk	<i>Vognen</i>	<i>kørte</i>	<i>ind i gården</i>
Exocentrisk	<i>L'automobile</i>	<i>entrò</i>	<i>nel cortile</i>

Korzen & Lundquist (2003: 20, mine fremhævninger)

	Periferi	Centrum	Periferi
Endocentrisk	<i>Vognen</i>	<i>kørte ind</i>	<i>i gården</i>
Exocentrisk	<i>L'automobile</i>	<i>entrò</i>	<i>nel cortile</i>

Korzen (2003: 3, mine fremhævninger)

I det første skema er den danske partikel *ind* placeret i sætningens periferi, med substantivet. Det understreger, at de to partikler *ind i* i fælleskab udtrykker en dynamisk spatial relation mellem de to entiteter: en **trajector**, *bilen*, der med sin bevægelse går fra at være uden for et **landmark**, *gården*, til at være indenfor. Dog kan det virke kontraintuitivt dels at de oplagt relationelle elementer *ind* og *i* (og især *ind*, der udtrykker det dynamiske aspekt) placeres i periferien, med substantiverne, dvs. de sproglige elementer der koder entiteter, dels at der ikke er overensstemmelse mellem dansk og italiensk mht. placeringen af det semantiske træk der angiver bevægelsens PATH, som på italiensk er udtrykt i verbalroden *entrare* (mens bevægelsens MANNER, ganske efter bogen, ikke udtrykkes eksplicit i den italienske version).

Det andet skema placerer partiklen i centrum, og tager dermed højde for den tætte semantiske forbindelse mellem det danske bevægelsesverbum og *ind*. Verbum og partikel opfattes som en analytisk konstruktion. Denne læsning giver større parallelitet på det kontrastive plan (*køre ind* ≈ *entrare*), og i det mindste for den ene spatialpartikel understreges dennes relationelle værdi. Til gengæld har den den ulempe at den skil-ler de to spatialpartikler.

Jeg vil ikke her sætte spørgsmålstegn ved den overordnede opdeling i endocentrisk og exocentrisk, eller diskutere brugen af termene “centrum” og “periferi”. (Hvordan skal de mange velfungerende verbal-løse udsagn, man fx finder i talesproget, placeres i skemaet? Har de

ikke noget centrum? Og når det netop fastslås at italienske sprogbrugere i høj grad lader substantiverne bære informationen, er det da helt indlysende at betegne den del af sætningen de typisk optræder for periferi?).

Min hensigt er at vise de interessante problemer der opstår – eller bliver særligt tydelige – når spatialpartiklerne indføjes i denne opdeling. Venier (1996: 152) definerer problemet således: “Dove termina il sintagma verbale e dove inizia quello preposizionale? Esistono tests che ci consentano di determinare tale confine?”. Skal syntagmegrænsen gå mellem de to partikler, som fx når verbum og partikel danner et såkaldt komplekst prædikat? Skal de to partikler begge grupperes sammen med substantivet, som i fx *han spadserer inde i haven?*

På den ene side mener jeg spatialpartikelgruppen bør ses som en samlet størrelse (dels pga. af semantikken, dels pga. syntaksen, jf. også at sammensætningen i mange tilfælde kan skilles fra verbalet, *manden kørte bilen ind i gården / l'uomo portò la macchina dentro al cortile*, og, dog kun på dansk, fra såvel verbum som styrende substantiv: *gården, som manden kørte bilen ind i*). På den anden side er det problematisk at placere partiklerne (den ene eller begge) i periferiområdet, sammen med substantivet, da spatialpartiklernes relationelle værdi derved sløres.

Det er desuden ikke kun de kombinerede partikler der giver placeringsproblemet, men også de tætte forbindelser mellem verbum og spatialpartikel, hvor denne (af præpositionel art) indgår i indirekte objekt. Selvom der er tale om et “traditionelt” præpositionssyntagme, er partiklen så ikke tættere knyttet til verbet end til substantivet (*se på* danner paradigme med *se* som udtryk for forskellige verbalhandlinger)?

Måske var en tredje mulighed, i forhold til de to anførte i skemaet, at lade være med at indordne spatialpartiklerne under hhv. verbal og substantiv, men derimod give dem en egen placering **mellem** centrum og periferi?

7. Jf. Talmy (1985:102), der taler om et ‘verb complex’ der “as a whole relates to such other constituents as [...] a direct object noun phrase”.

	Periferi	Centrum	Periferi
Endocentrisk	<i>Vognen</i>	<i>kørte</i> [<i>ind i</i>]	<i>gården</i>
Exocentrisk	<i>L'automobile</i>	<i>entrò</i> [<i>ne</i>]	<i>(i)l cortile</i>

Det ville give en mere ensartet læsning og indplacering af nedenstående spatialpartikler, der ellers, alt efter bl.a. intonation og bøjningsform, skulle placeres snart med verbal, snart med substantiv.

Kørte ned i havnen

Kørte nede i havnen

Kørte i havnen

Kørte bag om havnen

Kørte ind i gården

Kørte ud af gården

Kørte inde i gården

Stod inde i gården

Kørte i gården

Kørte ud på landet

Kørte ude på landet

Kørte på landet

Kørte ind i landet

6. Forskelle i graden af spatial fokus på dansk og italiensk

Kan man – som konsekvens af / årsag til den mere specifikke leksikalisering af spatialpartiklerne på dansk – se en overordnet tendens hos den danske sprogbruger til at fokusere på den spatiale dimension? Dette spørgsmål vil jeg belyse med eksempler fra italienske og danske romaner og respektive oversættelser⁸; jf. i øvrigt eksempler og diskussion af disse i Jansen (2003).

Langacker (1987: 116) skelner mellem **conceived situations** og **construals**, og fremhæver sprogbrugernes evne “to construe the same basic situation in many different ways, i.e. to structure it by means of alternate images”, med det resultat (ibid: 117) at “the contrasting images imposed on a scene amount to qualitatively different mental experiences.” De følgende oversættelser viser hvordan danske og italienske sprogbrugere koder samme **conceived situation** vha. for-

8. Eksemplerne er taget fra:

Calvino, Italo (1990): *Le città invisibili – De usynlige byer* (1998), ved Lene Waage Petersen

Høeg, Peter (1998): *Frøken Smillas fornemmelse for sne – Il senso di Smilla per la neve* (1994), ved Bruno Berni

Satta, Salvatore (1979): *Il giorno del giudizio – Dommens dag* (1989), ved Hanne Jansen

Stangerup, Henrik (1991): *Broder Jacob – Fratello Jacob* (1993), ved Eva Kampmann

skellige **construals**. Som præmis antages at oversætterne rent faktisk sætter sig som opgave at fremmane samme **conceived situations** (der er overordnet tale om meget "trofaste", loyale oversættelser). Det interessante er at disse **situations** ikke desto mindre er konstrueret meget forskelligt, dog ikke vilkårligt, men med fokus rettet på bestemte aspekter af pågældende situationer.

Eksemplerne (som jeg desværre ikke har mulighed for at kommentere behørigt her) viser hvor central en rolle spatialpartiklen spiller på dansk. Den hypotese der ligger bag nærværende arbejde, er at der på dansk er langt mere fokus på de spatiale relationer end på italiensk. Grupperingen af eksemplerne forsøger at vise, hvordan denne fokusering manifesterer sig i såvel syntaks, leksikon som topologi, hvordan den er betinget af såvel strukturelle som normative bindinger, og hvordan den så at sige "gennemsyrer" hele sproget og (formodentlig) den måde vi "ser" virkeligheden på.

1. Typologi: **verb-framed languages** over for **satellite-framed languages**
2. Topologi: spatialkonstruktionens (partikel +/- styrelse) placering i sætning
3. Kombination af spatialpartikler (forskellige funktioner)
4. Præfikser versus partikler; partikler versus verber
5. Spatial profilering: partiklen som spatialt mellemed

6.1. **Typologi: verb-framed languages over for satellite-framed languages**

I eksemplerne (1)-(3) har vi de typiske syntetiske verbalformer på italiensk med PATH udtrykt i verbalroden overfor de typiske analytiske konstruktioner på dansk, hvor PATH kodes vha. partikel.

- (1) Han kommer til en kirke og *går indenfor* [...] at han lidt efter *går op* i kirketårnet. [...] Claus Berg *kravler ned* og *går udenfor*.
Arriva a una chiesa e *entra* [...] che *sale in cima* al campanile [...] Claus Berg *ridiscende faticosamente* ed *esce*. (Sta 32/53)
- (2) Sgomenta, *si avvicinò* alla porta e bussò. [...] i due *si allontanarono in punta di piedi*.

Nedslået *vaklede* hun *hen* til døren og bankede på. [...] *listede de ud på tåspidserne*. (Sat 261/205)

- (3) Så *låser* vi os *ud*.
Poi *usciamo*. (Høeg 87/89)

Her ses ikke kun de frekvente *entrare*, *uscire*, *salire*, *scendere*, men også *avvicinarsi* [nærme sig] og *allontanarsi* [fjerne sig]. Flere verber af samme type, der på dansk typisk vil gengives med analytisk konstruktion, er: *superare* (Sat 259/204: *komme forbi*), *passare* (Høeg 109/11: *komme igennem*), *arretrare* (Høeg 108/110: *glide baglæns*)⁹.

I eksempel (1) (*kravle ned / ridiscende faticosamente*) har vi et fint eksempel på at kodningen af MANNER og PATH foregår i "krydsstilling" i forholdet mellem verbum og adverbial. Mht. kodning af MANNER er det interessant at sammenligne (2) og (3): I (2) tilføjes der i den danske konstruktion en mådesbeskrivelse, *vakle*, der ikke er ekspliciteret på italiensk, og i (3) bortfalder angivelsen af MANNER, *låse*, til gengæld, et tegn på at PATH har højere semantisk prioritet.

6.2. Topologi: spatialkonstruktionens (partikel +/- styrelse) placering i sætning

På dansk er der en meget stærk tendens til, og ofte et direkte krav om, placering af spatialpartikel +/- styrelse til sidst i sætningen, mens der på italiensk er der langt større variation. Man kunne pege på at rækkefølgen på dansk er mere ikonisk i forhold til prægnansen af hhv. **trajectory** og **landmark** (**trajectory**, som typisk er mindre og mere bevægelig end **landmark**, vil prototypisk fange opmærksomheden først). Ej heller uvæsentligt at det mentale billede, pga. den sproglige linearitet, munder ud i spatialitet.

- (4) levò *in aria* pecore e cani che erravano in cerca di scampo.
og slyngede de arme får og hunde, der endnu strejfede forvildede om, op *i luften*. (Sat 81/61)

9. Jf. Schwarze (1985: 358-59) om paralleliteteten på italiensk mellem en række bevægelsesverber og en række lokative adverbier.

- (5) Han har en stor rulle bred, rød isoleringstape og en lille saks liggende *på bordet*.
Ha [Ø] *sul tavolo* un rotolo di nastro isolante largo e rosso e un paio di forbici piccole. (Høeg 127/129)

Særlig markant er slutplaceringen på dansk i tilfælde af **stranded preposition**, jf. (6)-(7), som understreger den "præpositionelle" spatialpartikels mere autonome status på dansk.

- (6) Nulla della città tocca il suolo tranne quelle lunghe gambe da fenicottero *a cui* si appoggia.
Der er intet af byen der rører jorden, bortset fra de lange flamingoben den står *på*. (Cal 83/69)
- (7) Det er den sidste indgang, omverdenen endnu ikke har forsøgt at klemme sig *ind ad*
È l'ultima entrata *dalla quale* il mondo esterno non ha ancora cercato di penetrare. (Høeg 109/111)

6.3. *Kombination af spatialpartikler (forskellige funktioner)*

Nævnt ovenfor er tendensen til, i særlig grad på dansk, at kombinere spatialpartikler. Nogle gange er det et resultat af en analytisk verbal-konstruktion (som i (1) *gå op i*, og i (2) *vakle hen til*); andre gange er der tale om en semantisk nuancering af den spatiale relation (jf. de samskrevne sammenstillinger *indenfor* og *udenfor* i (1)), herunder også eksplicitering af udsigers/experier's (konkrete eller vanlige) position i forhold til **landmark**¹⁰, jf. (8)-(11):

- (8) *che sospesa [Ø] in* cielo esista un'altra Bersabea
at der findes et andet Bersabea svævende *oppe i* himlen (Cal 117/100)
- (9) un dedalo di viuze che sboccava [Ø] *in* aperta campagna.
et netværk af små gyder, der endte *ude på* den åbne mark. (Sat 259/203)

10. Jf. Harder, Heltoft & Nedergaard Thomsen (1996: 162): "these words reflect a conceptualization of (trans)location as occurring in relation to a presupposed subjective position.". Der tales også om en "subjectively anchored spatial reading".

- (10) at sneen *oppe fra* Nordkap snart vil fyge *hen over* alt
che la neve [Ø] *di* Capo Nord prenderà presto a turbinare [Ø]
su tutto (Sta 16/29)
- (11) Han fører mig *hen til* en dør i hegnet *ud mod* Svanekegade
Mi conduce [Ø] *a* una porta nella recinzione [Ø] *su* Svanekegade
(Høeg 109/111)

Bemærk i (10) og (11) den større semantiske specificitet i de danske præpositioner *fra*, *over* og *mod* i forhold til de italienske *di*, *su* og *su*.

6.4. Præfixer versus partikler; partikler versus verber

Ud over de mange eksempler på parallel brug af italienske præfixer og danske partikler i forbindelse med verber¹¹, som i (12):

- (12) At *snitte i* træ der skyller op fra havet [...] *skære i* det med skarpe
sten
Intagliare legno portato dal mare [...] *incidento* con pietre affilate
(Sta 16/28)

vil jeg anføre nogle knap så typiske, men ikke sjældne eksempler, hvor verbet, som det italiensk præfix lægger sig til, er afledt af det substantiv der koder den spatiale konstruktions **landmark** i den danske version: jf. i (13) *disotterrare* ← *terra* = *jord*, og i (14) *sbarcare* ← *barca* = *båd*, hvorefter den danske oversætter så yderligere har foretaget et "perspektivskift" fra *af båd* [fra borde] til *i land*.

- (13) *disotterrano* i morti
[af-under-jorder]
hiver de døde [...] lige *ud af jorden* (Sta 31-32/52)
- (14) Era l'imbrunire quando vi *sbarcai*
[af-båder]
Det var hen under aften da jeg *gik i land* (Cal 101/84)

11. Jf. Talmy (1985: 102), der indregner præfixer under satelliter: "The satellite [...] can take the form of either a free word or an affix."

Fælles for begge typer eksempler med italiensk præfix og dansk partikel, er at denne sidste i kraft af sin selvstændighed som leksem også har væsentlig mere selvstændig semantisk/kognitiv prægnans.

At de danske spatialpartikler generelt har mere semantisk vægt end på italiensk, og altså ikke kun i forhold til præfixer, understøttes af eksempler som (15), hvor den italienske oversætter bliver nødt til at supplere med et verbum.

- (15) efter at den ene af al magt har skubbet døren i *mod* stormen.
dopo che uno dei due è faticosamente riuscito a chiudere la porta
lottando contro la tempesta.
[kæmpende imod stormen] (Sta 23/39)

6.5. *Spatial profilering: partiklen som spatialt mellemed*

Sammenhængen mellem de følgende eksempler virker måske mindre indlysende end for de foregående grupper. Det der binder dem sammen, dér hvor de alle viser samme, efter min mening helt centrale forskel mellem de danske og de italienske **construals** af samme **conceived situation**, er den danske partikels optræden som et slags “spatialt” mellemed. Det mentale billede af situationen der fremmanes i de danske eksempler (originaltekster, såvel som oversættelser), ekspliciterer, fokuserer, fanger altid den spatiale dimension i forholdet mellem situationens forskellige elementer; der lægges så at sige spatiale koordinater ned over billedet. Og det er spatialpartiklerne der varetager den sproglige kodning af denne fokusering.

- (16) *griber i* klokkesnoren med sine ødelagte hænder
afferra la corda con le sue mani rovinata (Sta 32/53)
- (17) I nuoresi *si fregarono* le mani di nascosto
Nuoreserne *gned sig i* hænderne (Sat 97/74)
- (18) Le strade *si popolarono*
[gaderne befolkedes]
Der *kom* atter *folk på* gaderne (Sat 26/43)
- (19) Nu *er* hun *mager i* ansigtet.

Ora il suo volto è emaciato. (Sta 23/39)

[Nu hendes ansigt er afmagret]

(20) ingen vokslys står tændte i sneen på gravene.

nessun cero rischiara le tombe coperte di neve. (Sta 32/52)

[ingen vokslys oplyser gravene dækket af sne]

7. Konklusion

Jeg vil slutte af med at citere Slobin (1996: 217-218) der diskuterer “the connection between linguistic forms and matters of rhetoric and usage”:

These characteristics [of a verb-framed language] also interact with the particular type of lexicon in the language and with general constraints on the types of construction that are licensed. Finally, all of these factors ‘train’ the speakers – at least from late preschool age onwards – in the development of a particular rhetorical style [...] Once such a rhetorical set has become established in a language, speakers may be loath to go beyond the norm even when there are no syntactic or semantic constraints that block particular expressions.

Slobin tager konkret udgangspunkt i et **verb-framed language** (spansk), men citatet er efter min mening meget velanbragt som konklusion på mine overvejelser omkring spatialpartiklen og graden af spatial fokus på hhv. dansk og italiensk. Som nævnt ovenfor er der væsentlige strukturelle forskelle mellem dansk og italiensk i forbindelse med spatialpartiklen, og oversætternes løsninger er da også ofte klart strukturelt betinget. I mindst lige så mange tilfælde er der dog – med Slobins ord – “no syntactic or semantic constraints that block particular expressions”. Oversætterne har haft mulighed for at vælge en konstruktion der lå tættere op ad originaltekstens, men denne er ret systematisk blevet fravalgt til fordel for en konstruktion der, alt efter målsproget, skruede op eller ned for graden af spatialitet. Det tyder på – som Slobin siger (ibid: 218):

[...] that typologies of grammar have consequences for ‘typologies of rhetoric.’ The effects of such typologies on usage may

be strong enough to influence speakers' narrative attention to particular conceptual domains [...]

Og mere specifikt tyder det på, at spatialpartiklernes vigtige rolle i dansk – deres høje grad af semantisk specificitet, deres vigtige rolle i syntaktisk henseende, deres topologisk fremtrædende plads – meget vel hænger sammen med, ja endda meget vel kan være udslagsgivende for den opmærksomhed som de spatiale relationer og den spatiale dimension tildeles af danske sprogbrugere.

Henvisninger

- Allan, R., Ph. Holmes & T. Lundskær-Nielsen (1995). *Danish: A Comprehensive Grammar*. London/New York: Routledge
- Brøndal, V. (1928). *Ordklasserne*. København: Gad.
- Croft, W. (2001). *Radical Construction Grammar*. Oxford University Press.
- Durst-Andersen, P. & M. Herslund (1996). The syntax of Danish verbs. E. Engberg-Pedersen et al. (red.). 65-102.
- Engberg-Pedersen E. et al. (eds.) (1996). *Content, expression and structure*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Harder, P., L. Heltoft & O. Nedergaard Thomsen (1996). Danish directional adverbs. E. Engberg-Pedersen et al. (red.). 159-198.
- Jansen, H. (2002). Spatialpartikler. Forstudier om brugen af præpositioner og lokative adverbier på hhv. italiensk og dansk. H. Leth Andersen et al. (red.). *Ny forskning i grammatik* 9. Odense Universitetsforlag. 121-140.
- Jansen, H. (2003). L'impatto di una particella. Le parti del discorso nel testo e nella traduzione. *Revue Romane* 38-2. 272-302.
- Jansen, H. (under udgivelse). Spatial Particles and Spatial Constructions. On the Use of Prepositions and Locative Adverbs with Special Focus on the Construction *Movement Verb + Particle* in Italian. Cuyckens, H. et al. (eds). *Variation and Change in Adpositions of Movement*. Studies in Language Companion Series (SLCS). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Korzen, I. (1998). Leksikaliseringmønstre i italiensk og dansk. M. Herslund (red.). *Lingvistisk oversættelse. Copenhagen Working Papers in LSP, 3-1998*. 13-42.

- Korzen, I. (2003). Lingue endocentriche e lingue esocentriche: testo e contesto. Handout fra italiensk-dansk workshop *Tipologia linguistica e società. Considerazioni inter- e intralinguistiche*, Rom, 27.-28. nov. 2003.
- Korzen, I. & L. Lundquist (red.) (2003). *Sprogtypologi og oversættelse. Endocentriske og exocentriske sprog*. Handelshøjskolen i København.
- Langacker, R.W. (1987/1991). *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. I+II*. Stanford University Press.
- Schwarze, C. (1985). *Uscire e andare fuori*. A. Franchi de Bellis & L. Savoia (red.). *Sintassi e morfologia della lingua italiana d'uso*. Roma: Bulzoni. 255-271.
- Simone, R. (1996). Esistono verbi sintagmatici in italiano? *Cuadernos de Filología Italiana*, 3. 47-61.
- Slobin, D.I. (1996). Two Ways of Travel: Verbs of Motion in English and Spanish. Shibatani, M. & Thompson, S.A. (eds.). *Grammatical Constructions. Their Form and Meaning*. Oxford: Clarendon. 195-219.
- Talmy, L. (1985). Lexicalisation patterns: semantic structure in lexical forms. T. Shopen (ed.). *Language Typology and Syntactic Description*. Vol. III. Cambridge University Press. 57-149.
- Venier, F. (1996). I verbi sintagmatici. Blumenthal, P., G. Rovere & C. Schwarze (red.). *Lexikalischer Analyse romanischer Sprachen*. Tübingen: Max Niemeyer. 149-156.

